

Arhitektura – promjene imena ulica i trgova grada Zagreba s promjenama režima u 20. stoljeću

U ovome radu bit će riječi o načinu na koji su se promjene simbola i rituala te režima i ideologije u gradu Zagrebu odrazile na promjene imena ulica i trgova. Nakon predstavljanja metodološkog pristupa arhitekture, rad donosi pregled promjena imena ulica i trgova, potaknutih promjenama vladajućih političkih režima u gradu Zagrebu u 20. stoljeću, tijekom razdoblja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske.

Ključne riječi: arhitektura, Zagreb, nazivi ulica, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Nezavisna Država Hrvatska, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Republika Hrvatska.

1. Uvod

Imena gradova, ulica i trgova služe kao političko-ideološki simboli režima po kojima je on lako prepoznatljiv. Iz njih možemo iščitati i naoko nevidljivu političku moć, koja proizlazi iz spomenutih simbola i rituala, kao i iz političkih organizacija. Provođenje rituala i simbola u javnosti omogućava da se politička moć elite očuva, a politički sustavi dobiju legitimnost njegujući stare ritualne oblike i preusmjerujući ih novim ciljevima ili uklanjajući određene oblike i simbole te stvarajući nove (Rihtman-Auguštin, 2000: 10). Na taj su način prijestolnice država bile središta sveobuhvatnih programa državne izgradnje (Overy, 2005: 220). Grad Zagreb je, kao i Hrvatska, imao burno 20. stoljeće. Tijekom tog stoljeća grad je promijenio čak pet režima, a time i ideologiju – često su neki režimi bili ideološki kontrast, poput otvorenog fašizma ustaškog režima i komunizma druge Jugoslavije.

Na početku stoljeća Zagreb je bio unutar Austro-Ugarske Monarhije, koja je utjecala na hrvatsku politiku više od četiri stoljeća. Nakon Prvog svjetskog rata Hrvatska je ušla u državnu tvorevinu Jugoslavena, i to prvotno u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, a zatim u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, to jest u Kraljevinu Jugoslaviju. Nastankom fašističkih ideologija u Europi, hrvatska grupacija radikala (Ustaša-hrvatska revolucionarna organizacija) poistovjetila se s njihovim ciljevima, prilagođujući ih političkoj situaciji

u Hrvatskoj te 1941. godine dolaze na vlast uz pomoć Trećeg Reicha. Njihov režim trajao je samo četiri godine, do trenutka kada ih je, 1945. godine, pobijedio partizanski komunistički pokret s Josipom Brozom Titom na čelu. Za vrijeme Hladnog rata Hrvatska se tako našla u posebnom položaju između dva bloka u Jugoslaviji, unutar koje su se krize sve više povećavale nakon Titove smrti, a kulminirale raspadom Jugoslavije i Domovinskim ratom iz kojeg je nastala Republika Hrvatska.

Svaka promjena režima značila je i promjenu simbola i rituala, a tako i arhitekturne promjene u gradu Zagrebu i drugim gradovima diljem Hrvatske. U radu će se prije svega predstaviti metodološki pristup arhitekturnih značajki simbola režima, a zatim će se analizirati arhitekturne promjene u gradu Zagrebu s promjenama režima u 20. stoljeću te će se dati odgovor na sljedeće istraživačko pitanje: Kako su se promjene režima i ideologije u gradu Zagrebu te promjene simbola i rituala odrazile na promjene imena ulica i trgova?

2. Metodološki pristup – arhitektura

Političke elite sustavom simbola rituala utječu na javni prostor te pomoću njega realiziraju vlastita uvjerenja, ciljeve i ideologiju, a taj je javni prostor neminovno dio ljudske svakodnevice (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 91). Političke elite, svjesne simbolike koja podsvjesno i neprimjetno oblikuje životnu rutinu cijelog društva, dolaskom na vlast stvaraju korekcije u gradskom prostoru (Azaryahu, 1985: 581), često koristeći povijest kako bi odabrali činjenice ili cijele interpretacije koje im mogu biti korisne u sadašnjosti, dok druge nastoje izbrisati iz kolektivnog pamćenja te iz fizičke okoline, ponekad i korištenjem cenzure i policije (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 90). Imena ulica i trgova tako služe kao sustav političkih simbola na kojima se povijest konkretizira u uličnom nazivlju, stvarajući kolektivno pamćenje koje se može prepoznati u svim režimima u 20. stoljeću (Brkljačić i Prlenda, 2006: 12). Tako i povijest služi kako bi se selektivno upotrijebila ili manipulirala u svrhu stvaranja integralnog i kolektivnog nacionalnog identiteta, zbog

čega dolazak novog režima može značiti i povratak na određene stare vrijednosti, koje bi poslužile kao dokaz kontinuiteta vrijednosti, što se onda realizira i u uličnom nazivlju. Iz svega navedenog ulično nazivlje ima dvojako značenje – denotativno i konotativno (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 91). Denotativno je značenje kao orijentir u prostoru, a konotativno kao nositelj simboličke poruke u službi propagande vladajućeg režima i njegove ideologije, što utječe na stvaranje kolektivnog ili nacionalnog identiteta (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 91). Kada se nacionalni identitet ustalio tako da se uzima kao činjenica koja je sama po sebi razumljiva, tada prestaje potreba za simboličnom konstrukcijom identiteta, koji se dalje samo održava putem rituala i simbola (Azaryahu, 1996: 312). Na umu treba imati i to kako se pojedini članovi društva često poistovjećuju s ponuđenim simbolima zbog čega je važno izabrati pojedine simbole koji bi imali određenu važnost za pojedinu društvenu sredinu, kako bi postupak identifikacije mogao biti što veći (Marjanović, 2007: 113). Sam proces identifikacije odvija se kroz dvije razine – individualnu i kolektivnu. Individualna razina temelji se na samoj simbolici, vrijednosti i idejama koje tijekom internalizacije postaju dio pojedinca, dok se kolektivna razina temelji na stvaranju poveznice između sustava vrijednosti i društva homogenizirajući to društvo (Marjanović, 2007: 114). Upravo je takvo konotativno značenje temeljna poveznica arhitekture i društvene svakodnevice. Politička elita tako često pokušava i manipulirati i usmjeravati poimanje povijesti te na taj način utjecati na kolektivno sjećanje i formiranje čitavog društvenog identiteta (Frjihoff, 2015: 27-29).

Imena ulica se tako mogu čitati i kao takozvana „urbana naracija“. Točnije, uz arhitekturu, koja oblikuje gradski kulturno-povijesni okoliš, tome služi i „arhitektura“ kao ukupnost urbane arhitekture i teksta (Rihtman-Auguštin, 2000: 48).¹ U hrvatskim gradovima postoje „dva arhiteksturna sloja“. Prvi se odnosi na određenu vrstu izvornih toponima koji se oslanjaju na osobine krajolika i na tradicionalna imena ulica, sela ili prigradskih naselja, poput zagrebačkih *Ravnica*, *Utrina*, *Travna* ili *Dubrave* (Rihtman-Auguštin, 2000: 48). Drugi sloj označen je nacionalnom naracijom, a to znači osobama, događajima ili mitovima koji su važni režimu koji je na vlasti u određenom trenutku (Rihtman-Auguštin, 2000: 48-50).

Teško je kvalitativno navesti koliki utjecaj arhitektura grada ima na cjelokupno gradsko društvo svojom simboličkom vrijednošću, ali svakako se može reći

kako je arhitektura uz bok drugim važnim simbolima društva koji formiraju kolektivni identitet, poput zastava, grbova, knjiga ili pamfleta (Marjanović, 2007: 113). Međutim, treba naglasiti kako se zastave, grbovi, knjige i pamfleti mogu zaobići ili ignorirati, ali situacija s ulicama i trgovima te njihovim nazivima malo je drugačija.

Izuzetno je bitno odlučiti što i koga komemorirati imenovanjem ulice ili trga po tom događaju ili osobi, ali je važno i odabrati lokaciju određene memorije u urbanom krajoliku. Očito je kako su neka mjesta u prostoru percipirana dostojnijima i vrijednijima od drugih (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 95). Na tu percepciju utječe duljina ulica ili veličina trga, njihov položaj unutar gradskog krajolika i frekventnost građana na tom području. Osim toga, ukoliko je određena ulica ili trg percipiran važnijim, on mora nositi i ime koje je za ideologiju tog režima bitno (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 95). Često dolazi do problema ako su takva glavna mjesta u gradskoj strukturi već zauzeta drugim vrijednim simbolom, zbog čega bi svaki proces preimenovanja bilo povezano s procesom valorizacije određenih elemenata kolektivnog pamćenja (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 96).

Nadalje, postoje i četiri kategorije koje nam mogu pomoći pri analiziranju promjena imena ulica, a to su osobe, geografski pojmovi, događaji i vrijednosti (Marjanović, 2007: 114). Kategorija osoba obuhvaća sve ulice koje su nazvane po pojedincu ili nekolicini ljudi koji se ističu imenom i prezimenom, a za režim imaju određeni značaj. Geografski pojmovi, kao što smo naveli, ne moraju imati ideološku komponentu, ali postoje geografski pojmovi koji se odlikuju ideologijom, poput geografskih mjesta na kojima se odvio važan događaj u povijesti, što se određuje selektivnom metodom. U treću kategoriju ulaze ideološki važni događaji, a četvrta direktno implicira vrijednosti koje se u režimu ne smiju zaboraviti (Marjanović, 2007: 114).

3. Arhitektura ulaskom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca

Prva promjena vladajućeg režima grada Zagreba dogodila se 1918. godine, kada je Hrvatska, a s njom i Zagreb, nakon Prvog svjetskog rata ušla u novu državnu tvorevinu – Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Takvu promjenu nije popratila radikalna promjena naziva ulica, već je nekoliko ulica i trgova promijenilo ime kako bi se moglo zaključiti da Zagrebom ne više upravlja dinastija Habsburgovaca koja je na vlasti bila nekoliko stoljeća, nego isključivo srpska dinastija Karađorđevića. Već 1918. godine odlučeno je da se Trg Khuena Héderváryja preimenuje u Trg 29. listopada 1918. Datum je to koji se tada smatrao izrazito bitnim, datum kada je Hrvatska prekinula sve državno-pravne veze s Austro-Ugarskom. I ulica Marije Valerije, nazvana po kćeri

1 Termin arhitektura izvedenice je iz anglofonog termina „city-text“, koji je prvi put upotrijebio Kevin McCarthy, a kasnije razvio Maoz Azaryahu, kako bi opisao utjecaj imena ulica i trgova u širem društvenom kontekstu. Više u: Palonen, 2016, Azaryahu, 1985, McCarthy, 2013.

cara Franje Josipa I., preimenovana je u Strossmayerovu (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 95).

Kulminacijom nezadovoljstva i sukoba u hrvatsko-srpskim odnosima 1928. godine dolazi do opsežnijeg službenog preimenovanja starih i imenovanja novih ulica. Pri imenovanju ulica koristila su se dva načela. Prvo, da je kategorija osobnih imena u nekoj idejnoj ili simboličkoj vezi s ulicom ili trgom koji se imenuje tom osobom. Drugo, da se pojedini skupovi ulica i trgova nazovu imenima osoba koje su u međusobnoj vezi po svom radu, staležu ili vremenu, poput skupine ulica nazvanih imenima hrvatskih knezova, kraljeva, povjesničara i preporoditelja (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 95). Preimenovanjima iz 1928. godine izbrisan je i posljednji trag austrougarske ili habsburške vladavine. Naime, Trg Franje Josipa I. preimenovan je u Trg kralja Tomislava te nakon toga više nije mijenjao svoj naziv (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 95).

Ulice dobivaju i imena s jugoslavenskim političkim konotacijama, primjerice preimenovanje trga N u Trg Petra I. Oslobođitelja, kao i ulice Karadžićeva i Beogradska, dok je Kazališni trg preimenovan u Trg kralja Aleksandra I. ili Kukovićeve, koja je dobila ime po kraljici Mariji, ženi Aleksandra (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 94). Nazivlje Donjeg grada između dva svjetska rata također se potpuno prilagođava simbolima nove jugoslavenske države, ali svejedno dolazi do očuvanja kontinuiteta hrvatske arhitekture 19. stoljeća. Čak 92% novoimenovanih ulica Donjega grada preimenovano je po hrvatskim političarima, književnicima i pravnicima (Rihtman-Auguštin, 2000: 48). Tijekom 1928. i 1929. godine u cijelom su gradu Zagrebu imenovane čak 424 nove ulice, a promijenjeno je 66 starih službenih imena, 42 potpuno, a 24 jednim dijelom (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 97).

4. Arhitektura stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske

Stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske i formiranjem njezine vlade u travnju 1941. godine dolazi i do nove velike promjene režima, koja se ocrta i na arhitekturi Zagreba. Ustaški režim je jasno pokazao znakove političke preorijentacije u sklopu ideološkog obrasca, što se u arhitekturi može uočiti u nekoliko segmenata. Prije svega dolazi do preimenovanja ulica i trgova koji su direktno ili indirektno povezani s dinastijom Karađorđevića ili, po novom režimu, velikosrpskom idejom i politikom, poput već spomenute Ulice kraljice Marije i Karadžićeve ulice te Trga kralja Aleksandra i Trga kralja Petra (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 98). Osim navedenih ulica, koje se mogu povezati sa Srbijom, dolazi i do promjena imena koja podsjećaju na bilo kakvo teritorijalno ili idejno jedinstvo s jugoslavenskom državom – primjerice Beogradska i

Ljubljanska ulica (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 98). Ne samo da se jugoslavenska ideja želi izbaciti iz „uličnog narativa“ nego i svi nazivi koji asociraju na zamišljene veze Slavena i slavenofilskih segmenata te tako dolazi do preimenovanja Praške i Masarykove ulice (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 98). Ulice i trgovi nazvani prema članicama antifašističke koalicije i protivnicima NDH u Drugom svjetskom ratu također se brišu iz arhitekture grada Zagreba, a takvi primjeri jesu Wilsonov i Washingtonov trg (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 98). Sva imena ulica i trgova bila su mijenjana prema navedenom obrascu.

Dodjeljivanje novih imena ulicama imalo je vrlo određeni i prepoznatljiv obrazac za vrijeme ustaškog režima tijekom NDH, a pritom prvotno ulice dobivaju ime po pobornicima ustaškog pokreta, poput Stipe Javora, Stipe Duića i Petra Milutina Kvaternika (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 98). Neke ulice, poput Ulice bana Kulina i Ulice Mehmeda Džemaludina Čauševića, nastoje istaknuti novu tijesnu i ideološku vezu s Bosnom, u čemu se očituju i hrvatske aspiracije (Rihtman-Auguštin, 2000: 48). Nazivi ulica isticali su i hrvatsku nacionalnu baštinu, a neki su od takvih primjera Ulica Ante Trumbića i Ulica Milana Šufflayja (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 98). Naposljetku treba spomenuti i ulice i trgove čija su imena povezana sa silama Osovine, a to su Trg Münchenskih žrtava i Mussolinijeva ulica (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 98).² Neka imena režim nije stigao nadomjestiti, zbog čega pojedini trgovima nisu bila dodijeljena imena prema već navedenim obrascima – Trg I, Trg II, Trg III (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 98).

5. Arhitektura u socijalističkoj Jugoslaviji

Politički prevrat, koji je uslijedio nakon Drugog svjetskog rata, rezultirao je značajnim urbanim razvitkom u nadolazećim desetljećima. Iako je, osobito u godinama neposredno nakon rata, Jugoslavija bila pretežno seljačka zemlja, gradogradnja se idealno uklapala u ideološku koncepciju koja se velikim dijelom zalagala za industrijski napredak i stvaranje proletarijata, a samim time i za urbanizaciju. Zagreb se stoga, kao najveće industrijsko središte u ondašnjoj Narodnoj Republici Hrvatskoj, već s početkom prve petoljetke pretvorio u veliko gradilište. Cilj je bio graditi i dodavati, a ne uklanjati (Špikić i Gorup, 2016: 11). Na prvi pogled čini se kako je ista logika primjenjivana i kada su u pitanju imena ulica i trgova, no to zapravo nije bio slučaj. Isprva se činilo kako nova, komunistička vlast uklanja tek simbole fašističkog režima NDH. Primjerice, Trg Kulina bana preimenovan je u Trg

² Po Arnaldu Mussoliniju, uredniku fašističkog lista.

žrtava fašizma kako bi se obilježilo i komemoriralo da se ondje nalazilo ustaško mučilište. Trg Münchenskih žrtava (ranije Trg Burze) postao je Trg Jože Vlahovića, komunističkog omladinca, a Mussolinijeva ulica postala je Ulica braće Kavurića³ (Rihtman-Auguštin, 2000: 41-43). No velik broj ulica i trgova zadržao je svoje nazive, i to u poprilično reprezentativnim dijelovima grada, poput Trga kralja Tomislava, Trga Nikole Šubića Zrinskog, Marulićevog ili Mažuranićevog trga (Rihtman-Auguštin, 2000: 42). To je u jednu ruku pokazatelj kako nove vlasti nisu imale namjeru zataškati nasljeđe i identitet pojedinih nacija unutar novonastale federacije. Međutim, to nikako ne znači da nisu bile svjesne moći simbola u prostoru. Promjene imena donjogradskih ulica i trgova imale su svoju jasnu logiku i omjer te su tako, uz gore navedene trgove nepromijenjenih imena, osvanuli novoimenovani trgovi s jasnom ideološkom simbolikom. Trg koji je nosio naziv po hrvatskom kralju Petru Krešimiru IV. tako je postao Staljinov trg, noseći naziv po ondašnjem vođi bratskog Sovjetskog Saveza, koji je novonastaloj FNRJ bio uzor i vodilja u izgradnji i uspostavi socijalizma. Zanimljivo je, međutim, kako je promjena vanjskopoličkih odnosa utjecala na topografiju i arhitekturu Zagreba te je tako nakon sukoba i raskida odnosa između KPJ i SKP(b)-a 1948. taj trg ponovno preimenova, no ovaj put u Lenjinov trg – po jednom od najvećih ideologa komunizma i stvoritelju sovjetske države (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 101). Time su jugoslavenske vlasti zapravo željele poslati poruku kako su raskinule s trenutnim vodstvom SSSR-a, ali ne i s izvornom ideologijom. U to je vrijeme promijenjen i naziv novoizgrađenoj Moskovskoj ulici, koja je, umjesto po prijestolnici Sovjetskog Saveza, sada nosila ime po jugoslavenskoj prijestolnici. Riječ je o Beogradskoj ulici. Ona će kasnije u Jugoslaviji još jednom promijeniti ime te će postati Ulica proleterskih brigada. Nadalje, još jedna ulica, koja je isprva nosila ime hrvatskog kralja Zvonimira, po završetku rata preimenovana je u Ulicu Crvene Armije, a nakon raskida odnosa sa SSSR-om u Ulicu socijalističke revolucije (Rihtman-Auguštin, 2000: 42).

Zanimljiva je i sudbina glavnog zagrebačkog trga. Ime bana Josipa Jelačića i njegov kip uklonjeni su u prvim godinama FNRJ.⁴ Iako ban nije bio simbol NDH, on je u novoj

državi bio nepoželjan. Mnogi tvrde kako je razlog tome upravo njegova simbolika hrvatstva i hrvatske samostalnosti (Marjanović, 2007: 115). Pitanje o tome možemo li banu Jelačiću uistinu pripisati takvu ulogu u hrvatskoj povijesti samo po sebi je diskutabilno i pokreće mnoge debate, no za naš kontekst još je važnije da komunističke vlasti nisu uistinu nastojale dokinuti hrvatsku simboliku na zagrebačkim ulicama i trgovima, kao što smo to imali priliku vidjeti iz ranije navedenih primjera. Ban Jelačić prvenstveno je bio simbol monarhizma i Habsburške Monarhije te kontrarevolucionarne djelatnosti, kada je na proleterske (i nacionalističke) snage Mađara poveo carsku vojsku. Kao kontrarevolucionara označio ga je i sâm Karl Marx te stoga nije neobično da ga komunističke vlasti nakon rata nisu zadržale (Marjanović, 2007: 115). Trg je preimenovan u Trg Republike, prilikom čega nije jasno definirano o kojoj se republici radi. Možemo se pitati zašto nije vraćen povijesni naziv Harmica.⁵ Čini se kako je to još jedan primjer koji dokazuje da komunističke vlasti za cilj nisu imale tek ukidanje nepoželjnih simbola, već i nametanje svojih. Uz Jelačića, ukinuta su i imena brojnih plemića, nadbiskupa i trgovaca (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 100).

Na činjenicu da su ondašnje vlasti veliku važnost pridavale simboli imenovanja ulica i trgova ukazuje nam odabir najreprezentativnijih lokacija za najznačajnija imena, događaje i datume. Tako je po mnogima najljepši zagrebački trg, na kojem se nalazi i zgrada Hrvatskog narodnog kazališta, dobio ime po jugoslavenskom vođi Josipu Brozu Titu. Prema istoj logici, spajanjem četiri donjogradske ulice, Ulice Pavla Hatza, baruna Trenka,

tek 16. prosinca 1866. Ono što je važno napomenuti jest kako je otkrivanje kipa uslijedilo nekoliko mjeseci nakon austrijskog poraza u ratu s Prusijom, koji je već odredio usmjerenje monarhije k dualizmu, tj. austrijske vlasti primorao na nagodbu s Mađarima. Samim time postavljanje Jelačićeva kipa nije bilo od značajne političke važnosti. Iako simbol neprijateljstva prema Mađarima, na odnos i suradnju hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj Jelačić je utjecao izrazito pozitivno. Bio je prvi hrvatski ban koji se s objavom svog imenovanja obratio hrvatskom i srpskom narodu Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije te su za vrijeme njegova mandata zastupnici srpske nacionalnosti prvi puta masovno ušli u prvi moderni hrvatski sabor. Također, među njegovim najvjernijim sljedbenicima nalazili su se upravo krajišnici srpske nacionalnosti. Tim više čudi kako je povratak njegova kipa na glavni zagrebački trg nakon raspada Jugoslavije bio veliki i simbolički događaj za hrvatsko javno mnijenje. Naime, ovaj čin za hrvatsku je javnost označavao oslobođenje od komunističkih, tj. srpskih vlasti te „povratak Europi“. Paradoksalno je s obzirom na to da Jelačić u europskoj historiografiji nije nužno pozitivan akter, kao što je to u jugoslavenskom narativu (Roksandić, 1999).

5 Etimološki naziv Harmica proizlazi iz mađarske riječi *harminc*, što znači trideset (30), a nastao je jer se na dotičnom trgu ubirala tridesetina.

Jurja Žerjavića i Ljudevita Farkaša Vukotinovića, stvorena je Ulica 8. maja, a svojom je dužinom tako bila dostojna simbolizirati datum kada je partizanska vojska ušla u Zagreb te ga na taj način oslobodila i srušila ustaški režim, to jest datum kada je dokinuta NDH (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 100).

Autoput koji je u to vrijeme izgrađen, a spajao je Ljubljanu, Zagreb i Beograd, simbolično je nosio naziv Bratstva i jedinstva. Vraćeni su i brojni slavenski simboli, ukinuti za vrijeme NDH, poput Masarykove i Praške ulice. Trumbićeva je ponovno postala Dalmatinska, Čaušavićeva – Karadžićeva (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 99). Velik broj ulica nosio je nazive raznih divizija, heroja NOB-a, sindikata i članova radničkog pokreta. Današnja ulica Ribnjak, koja se proteže uz istoimeni park u podnožju zagrebačke katedrale, tada je preimenovana u Ulicu Moše Pijade (Marjanović, 2007: 119; Špikić, Gorup, 2016: 28). Primjera je uistinu mnoštvo i mogli bismo ih nabrajati u nedogled, što je ujedno i razlog zašto smo se ograničili samo na prostor Donjeg grada. Ograničili smo se, dakle, na neke najznačajnije i najzanimljivije primjere, a oni su dovoljni da bi se shvatila suština i logika preimenovanja ulica u razdoblju druge Jugoslavije. Naime, nema sumnje da su komunističke vlasti bile itekako svjesne važnosti i utjecaja simbola koji nas okružuju u gradskoj sredini. To možemo uočiti iz primjera u kojima je istaknuto ukidanje nepoželjnih i neprimjerenih simbola, poput onih fašističkih, monarhističkih ili čak sovjetskih nakon 1948. te uvođenje, dodavanje ili vraćanje onih koji predstavljaju i naglašavaju režim, njegovu ideologiju i uvjerenja te sve ono što se na neki način cijeni i prepoznaje. Na taj je način jedan od reprezentativnijih zagrebačkih trgova ponio naziv Roosveltov trg, asociirajući tako na zajedničku pripadnost antifašističkom bloku u Drugom svjetskom ratu (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 101).

6. Arhitektura u Republici Hrvatskoj od 1990. do danas

Suprotno od komunističkog režima, koji je ulice i trgove imenovao po važnim ličnostima, datumima i događajima 20. stoljeća, nove vlasti koje su 1990-ih u Hrvatskoj zamijenile jugoslavenski režim nisu se fokusirale na simbole novije povijesti. Tako su, umjesto motiva i osoba iz Domovinskog rata, simbole i heroje NOB-a zamijenile ulice i trgovi nazvani po ličnostima starije hrvatske povijesti (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 105). Na taj su način nove vlasti željele poslati jasnu poruku o kontinuitetu i tradiciji novonastale, suverene Republike Hrvatske. Osim toga, Domovinski rat još je i danas prilično kontroverzna tema s nizom otvorenih pitanja koja bi u novoj, višestranačkoj i demokratskoj državi mogla biti

(i jesu) predmetom brojnih diskusija i nesuglasica te bi imenovanje ulica i trgova po nekima od tih motiva bilo potencijalno problematično.

S propašću Jugoslavije u Hrvatskoj na vlast je došla vrlo nacionalistički orijentirana politička opcija – Hrvatska demokratska zajednica. HDZ u potpunosti je bio nesklon razdoblju *crvenog terora* te su smjenom vlasti odbačeni i uklonjeni svi motivi socijalističkog razdoblja i njegovih tekovina te zamijenjeni *čisto hrvatskima*, koji naglašavaju hrvatstvo i njegov kontinuitet (Marjanović, 2007: 116). Veliki plan i proces preimenovanja ulica i trgova započeo je 1990., a kulminirao 1993., kada se stanje u ratu i na bojišnici relativno stabiliziralo te je bilo moguće preusmjeriti pažnju (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 104). Zanimljivo je kako o tim preimenovanjima u gradu Zagrebu odluku nije donosio gradonačelnik, već hrvatski predsjednik (Marjanović, 2007: 118).

Prva promjena imena dogodila se 1. kolovoza 1990. godine, kada je Lenjinovom trgu vraćen njegov stari naziv Trg kralja Petra Krešimira IV. Ovo preimenovanje, osim simbolike kontinuiteta hrvatske državnosti, ukazivalo je i na novu-staru ekonomsku orijentaciju (Rithman-Augustin, 2000: 45). Sljedeća, uistinu snažna poruka nove vlasti, bila je preimenovanje Trga žrtava fašizma u Trg hrvatskih velikana. Naime, na trgu se nalazilo (i još uvijek se ondje nalazi) središte HDZ-a, pa je novi naziv bio mnogo prikladniji za novu ideologiju i njezino izvorište. Predsjednik Tuđman izjavio je da, kada bi postojao trg posvećen žrtvama fašizma, trebalo bi imenovati i jedan po žrtvama komunizma jer jedne nisu vrjednije od drugih (Marjanović, 2007: 118 i 121). Međutim, ovo preimenovanje nije dospjelo na plodno tlo javnosti, koja ga je doživjela kao zatiranje tekovina antifašističkog pokreta. Svake godine na dan antifašističke borbe ondje bi se okupljali brojni prosvjednici te pokretale polemike. Tek padom HDZ-a, početkom novog tisućljeća, ponovno je vraćen naziv Trg žrtava fašizma. Trg hrvatskih velikana tom prilikom nije ukinut, već je prebačen tek nekoliko metara sjeverozapadno, na prostor jednake površine. Ipak, ovakav postupak ponovno je izazvao burne reakcije, no ovaj puta onih na drugoj strani političkog spektra koji su novu vlast optuživali da su *izdajice hrvatskih velikana* te da se ondje radi o *smiješnoj podvali hrvatskome narodu i/ili urbanom kulturocidu u ime jedne ideologije*. Problem, naime, nije predstavljalo premještanje Trga narodnih heroja, već povratak Trga žrtava fašizma, čime je onemogućeno provođenje ideje *čistog kvarta* tj. okruga u kojem bi sve ulice i trgovi nosili nazive po hrvatskim velikanima većeg ili manjeg značaja (Marjanović, 2007: 124). Trg žrtava fašizma jedini je koji se, kada je riječ o arhitekturi zagrebačkog Donjeg grada, održao od socijalističkog razdoblja do danas.

Jedno od preimenovanja koje je u narodu naišlo na osobito odobravanje jest povratak Trga bana Josipa Jelačića i njegova spomenika. Jelačić je, naime, bio prva ličnost po kojoj je na polovici 19. stoljeću dano ime nekom trgu (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 93). Do tada su imena ulica i trgova imala tek orijentacijsku funkciju.⁶ Nema sumnje da je ban Jelačić snažan simbol jedinstva i cjelovitosti hrvatske države te ne iznenađuje da je kao takav rado prihvaćen u narodu i među svim opcijama političkog vrha. Osim njega, vraćeni su i brojni drugi pripadnici plemićkog staleža i klera, poput Tome i Petra Erdödyja, baruna Trenka te nadbiskupa Antuna Bauera. Mnoge ulice prvenstveno su dobile nazive po istaknutim hrvatskim znanstvenicima, književnicima i intelektualcima, a zatim i po političarima i vladarima. Spomenuta Trenkova ulica jedna je od četiri (Vukotinovićeva, Hatzova, Žerjavićeva i Trenkova) koje su vraćene ukidanjem Ulice 8. maja. Moguće je da su vlasti HDZ-a ulazak jugoslavenskih vojnih jedinica u Zagreb u svibnju 1945. tumačile kao pad, a ne oslobođenje grada te je tako razumljivo da je naziv Ulica 8. maja za njih bio u potpunosti neprihvatljiv (Rihtman-Auguštin 2000: 47). Četiri ulice danas čine cjelinu nazvanu Zeleni val.

Još je jedan značajan datum socijalističkog razdoblja obrisan promjenom vlasti u devedesetima, a riječ je o Ulici 29. novembra, odnosno Dana Republike. Zanimljivo je kako niti jedna novoimenovana ulica ne nosi naziv nekog značajnog događaja ili datuma iz hrvatske povijesti. Jednako tako, ukinuti su nazivi brojnih ulica i trgova koji su se odnosili na geografiju bivše Jugoslavije (njezine gradove, sela, planine, rijeke i sl.) (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009: 107-108), a osvanule su ulice koje simboliziraju zapadnoeuropske zemlje i utjecaje (Marjanović, 2007: 119-120).

Kada je riječ o bivšem Autoputu bratstva i jedinstva – Ljubljanskoj aveniji, koja je povezivala istoimeni glavni grad Slovenije i Zagreb, ona je isprva zadržala svoj naziv, a potom je 2009. veliki dio te ceste postao Zagrebačka avenija, što je bilo potaknuto inzistiranjima gradonačelnika Bandića da *najljepša zagrebačka cesta mora nositi ime po gradu*. Beogradska avenija, koja je vodila od Zagreba prema jugoslavenskoj prijestolnici, postala je u devedesetima Slavonska avenija jer vodi do Slavonije, a ne do Beograda (Marjanović, 2007: 123).

Konačno, posljednja promjena koja se odvila od osnutka Republike Hrvatske do danas jest ukidanje Trga maršala Tita, odnosno njegovo preimenovanje u Trg Republike Hrvatske. Trg je preimenovan 2017., a zbog njegovog naziva stvorilo se mnoštvo debata i pregovora. Jedno od naziva koje se predlagalo još od devedesetih godina je Kazališni trg. Taj je naziv, prema zgradi HNK,

spomenuti trg nosio prije uspostave prve Jugoslavije i dolaska dinastije Karađorđevića na vlast. Postoje nagađanja i tumačenja kako se trg koji je nosio naziv po najvažnijoj ličnosti i vodi jugoslavenskog režima održao u zagrebačkoj arhitekturi gotovo tri desetljeća nakon propasti SFRJ zbog nade prvog hrvatskog predsjednika Tuđmana da će nakon njegove smrti upravo taj, najljepši zagrebački trg, ponijeti njegovo ime. Međutim, neovisno o tome jesu li takva tumačenja ispravna ili ne, to se nije dogodilo jer je na parlamentarnim izborima 2000. godine HDZ po prvi puta od hrvatskog osamostaljenja izgubio vlast te je popularnost predsjednika Tuđmana počela jenjavati (Rihtman-Auguštin, 2000: 47). Danas je Donji grad omeđen Trgom dr. Franje Tuđmana na zapadu i Trgom žrtava fašizma na istoku, a po prvom hrvatskom predsjedniku imenovan je i zagrebački aerodrom.

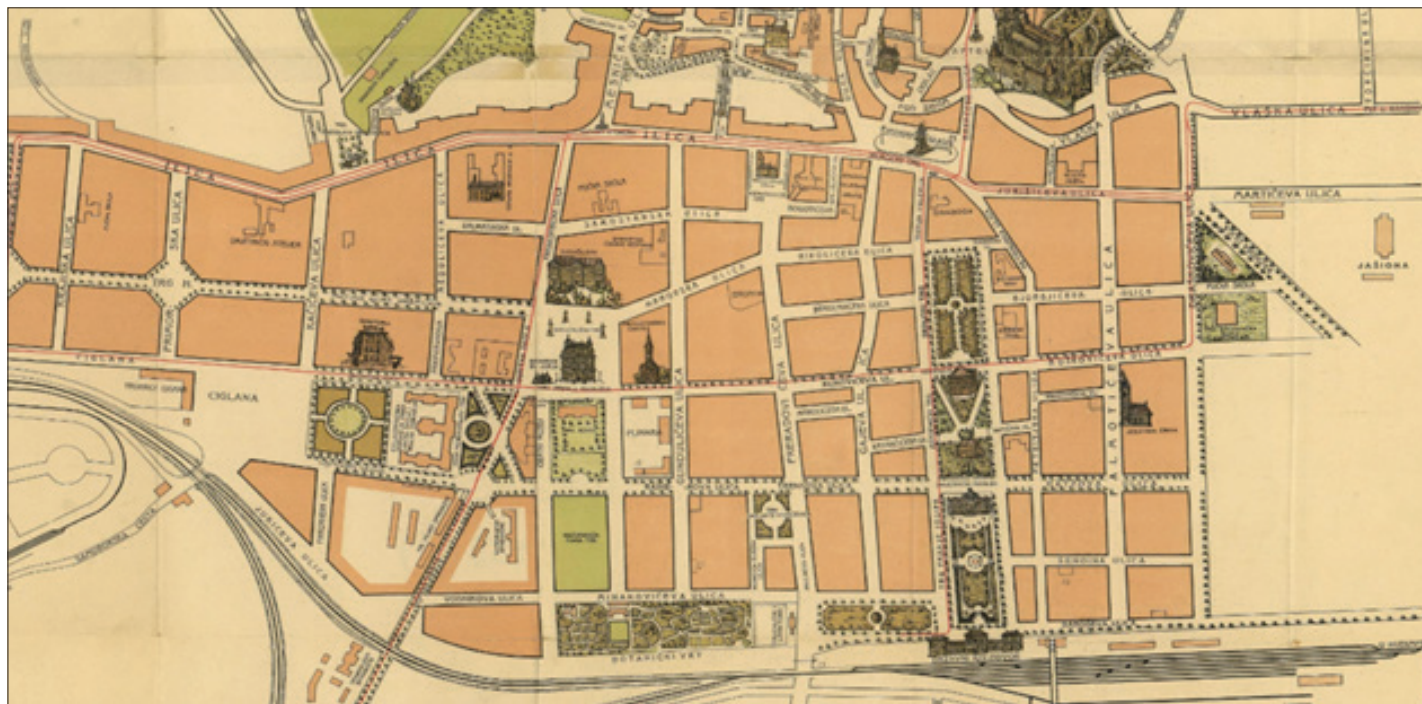
7. Zaključak

Može se, dakle, zaključiti kako s promjenama režima gotovo uvijek dolazi i do promjene njihove simbolike, koja se potom odražava na arhitekturi grada. Imena ulica, jednako kao i primjerice marke i/ili novčanice, prezentiraju uvjerenja i stavove vladajućeg režima. Dakle, njih se odabire prema vrijednostima i idealima koji se žele nametnuti i usaditi u narod. Jednako tako, vlasti se uvijek pobrinu da svojom lokacijom, veličinom i značajem u urbanom prostoru ulice i trgovi odgovaraju važnosti simbola po kojima su dobili imena. Središnji i reprezentativniji trgovi te veće i prometnije ulice nosit će stoga ime osobe, mjesta, događaja ili datuma koji ima izniman značaj za vladajući režim.

Iako se na prvi pogled može činiti kako mnogi ljudi ne znaju tko su ličnosti ili što predstavljaju datumi i mjesta po kojima ulice i trgovi u njihovom gradu nose ime, arhitektura je vrlo važan i učinkovit način nametanja kolektivne svijesti i identiteta. Kada svakodnevno čujemo i upotrebljavamo ime neke osobe i/ili mjesta koji se nalaze u nazivu ulice/trga, ono će ostati u našoj podsvijesti i vokabularu te ćemo, kada saznamo o kome ili čemu je riječ, jednostavnije zapamtiti tko je ta osoba ili što znači i zašto je bitno neko mjesto, datum ili događaj. Osim toga, arhitektura je idealno područje za manipulaciju i/ili iskrivljivanje povijesnih činjenica, to jest njihovo podređivanje određenim ideološkim interpretacijama. Naprimjer, danas će se rijetko naći osoba koja će preispitati činjenicu je li Tomislav uistinu bio prvi hrvatski kralj i je li okrunjen 925., kako stoji na njegovom spomeniku koji krasi zagrebački trg nazvan po njemu – Trg kralja Tomislava.

6 Primjerice Kožarska ili Mesarska ulica – nazivi koji su označavali koje se radnje ili zanati ondje mogu pronaći i sl.

8. Prilozi

Prilog 1. Plan Zagreba s imenima ulica i trgova iz 1911. godine

Prilog 2. Plan Zagreba s imenima ulica i trgova iz 1929.

and Space, vol. 14, str. 311.-330.

3. Beyen, Marnix, 2015. *Introduction: Local, National, Transnational Memories: A Triangular Relationship*, u: *Local Memories in a Nationalizing and Globalizing World*. Ur. Marnix Beyen i Brecht Deseure, Palgrave MacMillan, London, str. 1.-23.

4. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda, ur, 2006. *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.

5. Frijhoff, Willem, 2015. *Physical Space, Urban Space, Civic Space: Rotterdam's Inhabitants and their Appropriation of the City's Past*, u: *Local Memories in a Nationalizing and Globalizing World*. Ur. Marnix Beyen i Brecht Deseure, Palgrave MacMillan, London, str. 27.-50.

Prilog 3. Preimenovanje zagrebačkih ulica i trgova od 1944. do 2008. godine

Summary

Architexture – Changes of the Names of Streets and Squares in the City of Zagreb with the Regime Changes in the 20th Century

The submitted paper aims to answer the question of how regime changes affected changes of names of the streets and squares of Zagreb when new ideological norms, symbols, and rituals were introduced. After presenting the reader with the methodological outline for analysis of architexture in history, the text will concern itself with an overview of nomenclature changes brought on by multiple political regimes throughout the 20th century; that is, the regimes of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the Independent State of Croatia, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and the Republic of Croatia.

Keywords: architexture, Zagreb, street names, Kingdom of Serbs Croats and Slovenes, Independent State of Croatia, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Republic of Croatia.

9. Popis literature

1. Azaryahu, Maoz, 1985. *Street Names and Political Identity: The Case of East Berlin*, Journal of Contemporary History, vol. 21, str. 581.-604.
2. Azaryahu, Maoz, 1996. *The Power of Commemorative Street Names*, Environment and Planning D: Society

6. Marjanović, Bojan, 2007. *Promjena vlasti, promjena ulica*, Diskrepancija, vol. 12, str. 105.-127.
7. McCarthy, Kevin, 2013. *Street names in Beirut*, A Journal of Onomastics, vol. 23, str. 74-88.
8. Overy, Richard, 2005. *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, prev. Neda i Janko Paravić, Naklada Ljevak, Zagreb.
9. Palonen, Emilia, 2015. *The Politics of Street Names: Local, National, Transnational Budapest*, u: *Local Memories in a Nationalizing and Globalizing World*. Ur. Marnix Beyen i Brecht Deseure, Palgrave MacMillan, London, str. 51.-71.
10. Rihtman-Auguštin, Dunja, 2000. *Ulice moga grada*, Biblioteka XX vek, Beograd.
11. Roksandić, Drago, 1999. *Ban Josip Jelačić (1801.-1859.): mitovi u promjenama i trajanjima*, u: *Zbornik Mirjane Gross*, ur. Ivo Goldstein, Nikša Stančić i Mario Strecha, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 105.-116.
12. Stanić, Jelena, Laura Šakaja i Lana Slavuj, 2009. *Preimenovanje zagrebačkih ulica i trgova*, Prostor i ideologija, vol 25, str. 89.-124.
13. Špikić, Marko i Tea Gorup, 2016. *Od prevrata do nostalgije. Planiranje socijalističkog grada i zaštita historijskih ambijenata u Zagrebu od 1945. do 1962. godine*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, vol. 40, str. 7.-32.